

ALAIN CORBIN

DĚJINY TICHÁ

OD RENESANCE DO NAŠÍ DOBY

edice každodenní život

ARGO

ALAIN CORBIN

DĚJINY TICHÁ

OD RENESANCE DO NAŠÍ DOBY

Edici řídí Martin Nodl
Přeložil Jan Seidl

Argo, 2022
Copyright © Éditions Albin Michel, 2016
Translation © Jan Seidl, 2022

ISBN 978-80-257-3857-3 (váz.)
ISBN 978-80-257-4096-5 (e-kniha)

„V tichu je vždy cosi nečekaného, překvapivá krása, jakási tonalita, kterou člověk vychutnává s citem labužníka, lahodný odpočinek. [...] Ticho není nikdy samozřejmé, nastává, jako by ho poháněla nějaká vnitřní síla. Ticho se usazuje (...) postupuje vláčně a hedvábně.“

JEAN-MICHEL DELACOMPTÉE, *Drobná chvála milovníků ticha*

PŘEDEHRA

Ticho není jenom nepřítomnost hluku. Skoro jsme na to zapomněli. Sluchové reference se znehodnotily, zeslábly, odsvětily. Zesílil strach, či dokonce zděšení, které ticho vzbuzuje.

V minulosti lidé na Západě vychutnávali hloubku a odstíny ticha. Považovali ho za podmínku usebrání, naslouchání sobě samému, meditace, modlitby, snění, tvorby – a zejména za vnitřní místo, odkud vyvěrá promluva. Podrobně se zabývali jeho sociálními taktikami. Malba pro ně znamenala promluvu v tichu.

Intimita míst, intimita místnosti a předmětů, které se v ní nacházejí, stejně jako intimita domu, byla utkána z ticha. Od nástupu citlivé duše v 18. století lidé, inspirováni kódem ušlechtilosti, oceňovali tisíceré ticho poušti a dokázali naslouchat tichům hor, moře a venkova.

Ticho svědčilo o intenzitě milostného setkání a zdálo se, že je podmínkou splnutí. Předem ukazovalo na délku trvání citu. Celou paletu druhů ticha, které jsou dnes už jen reziduální, vzbuzoval život nemocného, blízkost smrti či přítomnost hrobu.

Jak lépe je zakusit, než ponoříme-li se do citací mnoha autorů, kteří se vydávali na skutečnou průzkumnou výpravu v estetice? Při jejich čtení každý prozkouší svou citlivost. Historiografie se až příliš často snaží vysvětlovat. Když se však pouští do světa emocí, musí také – a hlavně – dávat pocítit, a to především tehdy, když mentální univerza již zmizela. Proto je nezbytný velký počet vypovídajících citací. Jedině díky nim může čtenář pochopit, jakým způsobem lidé v minulosti ticho zakoušeli.

Dnes je již obtížné zachovávat ticho, což znemožňuje slyšet onu vnitřní promluvu, která uklidňuje a utiňuje. Společnost člověka nutí, aby se poddával hluku, a mohl tak být všeho součástí, a nikoli aby naslouchal svému nitru. Tím se proměňuje i samotná struktura jednotlivce.

Samozřejmě, že pár osamělých výletníků, umělci a spisovatelé, vyznavači meditace, ženy a muži žijící v klášteře, pár návštěvnic

hřbitovů a především milenci, kteří se na sebe dívají a mlčí, stále ticho hledají a zůstávají vnímaví k jeho texturám. Jsou ale jako cestovatelé, kteří ztroskotali na ostrově, který se brzy promění v pustinu a jehož břehy podemílá voda.

Hlavním faktorem zde však není ani tak zesilování hluku v městském prostředí, jak by se mohlo myslet. Díky práci aktivistů, zákonodárců, hygieniků a techniků, kteří analyzují decibely, městský hluk nejspíše není horší než v 19. století, třebaže se proměnil. Zásadní novum spočívá v hypermedializovanosti, v neustálém připojení, a z toho vyplývajícího nepřetržitého proudu slov, který se jednotlivci vnucuje a vede ho k tomu, že se ticha bojí.

V této knize se píše o tichu minulosti, o způsobech usilování o něj, o jeho texturách, o disciplínách s ním souvisejících, o jeho taktikách, jeho bohatství a síle jeho promluvy, což může přispět k tomu, abychom se znovu naučili ticho zachovávat, tedy být sami sebou.

1. TICHŮ A INTIMITA MÍST

Existují privilegovaná místa, kam ticho důrazně vnáší svou subtilní všudypřítomnost, místa, kde lze ticho obzvlášť dobře poslouchat, místa, v nichž se ticho často jeví jako tichý, lehký, spojitý a anonymní hluk – místa, na něž se vztahuje rada Paula Valéryho: „Poslyš ten jemný hluk, který je plynulý a kterým je ticho. Poslyš to, co člověk slyší, když není slyšet nic,“ tento hluk „pokrývá vše, je to písek ticha... A pak už nic. Toto nic je uším cosi nezměrného.“⁽¹⁾ Ticho je přítomnost ve vzduchu. Max Picard napsal: „Ticho není vidět, a přece tu zjevně je. Rozkládá se do dálek, a přece je těsně u vás – tak blízko, že ho pociťujete jako své vlastní tělo.“⁽²⁾ Nemá to dopad pouze na myšlení a myšlenky, tento hluboký vliv působí také na chování a rozhodování.

Z těchto míst, kde se prosazuje ticho, patří k nejvýznačnějším dům, jeho místnosti, chodby, pokoje a všechny věci, které je zdobí, ale také některé specifické pamětihodnosti – kostely, knihovny, pevnosti, věznice apod. Na úvod vybereme příklady toho, co se o těchto místech říkalo v průběhu 19. a 20. století – jedná se totiž o období, kdy se prohluboval diskurz o tichu intimních míst. Teprve později se budeme věnovat tichu, které je spojeno s rozjímáním a zvnitřněností a umožňuje modlitbu a naslouchání Božímu hlasu.

Jsou domy, které tichem dýchají a jejichž stěny jím jsou jaksi napuštěny. V naší době to úžasně vyjádřil malíř Hopper. Byl to také případ domu Quesnay, v němž přebýval ženatý kněz v románu Barbeyho d'Aurevilly: hrdina Néel de Néhou čeká Sombrealův návrat „v tichu domu, kde ticho mělo vždy takovou nadvládu“,⁽³⁾ a bdí nad Kalixtiným tělem.

Ve stejné době stálo ticho, například ticho patricijských domů v Bruggách, ve středu tvorby Georgese Rodenbacha. Ticho těchto němých domů, které jsou součástí agonie města, působí podél kanálů tíživou atmosférou a hlavní postava románu *Mrtvé Bruggy* Hugues Viane se při chůzi liduprázdnými ulicemi „cítil bratrem v tichosti

a melancholii těch bolestných Brugg⁴⁾ Rodenbach tvrdí, že ticho je zde cosi živoucího, skutečného, despotického a nepřátelského ke každému, kdo ho vyruší. Každý hluk ve městě způsobuje šok, znamená svatokrádež, je zvířecký a sprostý.

V románu Juliána Gracqa *Pobřeží Syrt* je ticho ústředním prvkem.⁵⁾ Vládne v paláci, starém příbytku Vanessině, i v celém městě Maremme, kde palác stojí, v hlavním městě Orsenně, zkrátka všude, kde je cítit úpadek. K tomuto románu, z nějž číší posedlost mnoha druhů ticha, se ještě vrátíme.

Uvnitř domu jsou místnosti, chodby, pokoje i pracovny napuštěny různými texturami ticha. V nejslavnějším Vercorově románu, který má ticho za prvořadý předmět, je v přízemní místnosti, kde spolu jsou strýc, neteř a německý důstojník Werner von Ebrennac, ticho těhotné.⁶⁾ Důstojník to od třetího dne cítil, a ještě než vcházel do místnosti, ticho potěžkával. Když promluvil, ticho se prodlužovalo, „stávalo se čím dál tím neproniknutelnější, jako když houstne ranní mlha. Neproniknutelné a strnulé. Toto mlčení těžklo, olověnělo,⁷⁾ což svým postojem způsobovaly postavy.

Ticho potom odhaluje vývoj zápasu, který se tu odehrává – je to „mlčení Francie“, které se německý důstojník snaží během onoho sta zimních večerů přemoci. Aby toho dosáhl, poddal se „nesmiřitelnému mlčení“, nechával ho prostoupit celou místností a připouštěl, „aby ticho zaplavilo místnost až hluboko do všech koutů jako těžký a nedýchatelný plyn“.⁸⁾ Jako kdyby se ze všech tří postav cítil nejvíce ve své kůži Němec.

O několik let později se Werner von Ebrennac vrátil, kdy mezitím prožil různá dramata a pochopil francouzský odpor, a nyní už schvaloval „blahodárnou tvrdošíjnost ticha“, které tu opět vládlo, ale „tentokrát jak temnější a napjatější“.⁹⁾ Ticho, které v roce 1941 vyjadřovalo důstojnost, se proměnilo v ticho odporu.

Claudel napsal, že „každá místnost je jako velké tajemství“.¹⁰⁾ Je totiž povýtce intimním místem ticha. Potřebuje ho. Michelle Perrotová zdůrazňuje, že v 19. století vzrůstala poptávka po samostatném pokoji, prostoru pro sebe, ulitě, místě tajemství a ticha.¹¹⁾ Tento požadavek je historickou skutečností. Baudelaire dával hlasitě najevo, jaké potěšení mu působí, uteče-li se večer konečně do svého pokoje. S odkazem na La Bruyèra napsal, že tak uniká

„velkému neštěstí nemoci být sám“, a to na rozdíl od těch, „kdo pílí mezi dav (...) obávající se nepochybně, že sami nebudou s to snést sebe samy“.

„Konečně sám! Slyšet už jen hrkotání několika opožděných ukodrcaných drožek. Popřejem si několika hodin ticha, ne-li pokoje a klidu. Padla tyranie lidské tváře, budu trpět již jen sebou samým – konečně! [...] Se všemi nespokojen, sám se sebou nespokojen – rád bych se vykoupil v poustce utichlé noci a dodal si špetky hrdosti.“⁽¹²⁾

Huysmans připsal tento typ touhy několika postavám svých románů. Des Esseintes se v *Naruby* obklopil téměř němým služebnictvem, starými lidmi sehnutými pod léty ticha. Zařídil si tichý pokoj – díky kobercům, čalouněné podlaze a naolejovaným veřejím nejsou kroky sloužících nikdy slyšet. Des Esseintes zjevně sní o „jakési oratoři“, falešné „mnišské cele“, místě „rozjímavého ústraní“, jehož ticho ho však nakonec začne tížít.⁽¹³⁾

Marcel Proust nechal potáhnout stěny svého pokoje korkem a podplatil řemeslníky, kteří měli pracovat v bytě nad ním, aby tam žádné práce neprovedli. Kafka později vyjádřil touhu mít hotelový pokoj, kde by se mohl „izolovat, mlčet, vychutnávat ticho a v noci psát“.⁽¹⁴⁾

Původ této banální touhy, aby v pokoji bylo ticho, pečlivě analyzovali další autoři. Jeho význam je často spojen s emocemi, které způsobuje lehký a důvěrný známý hluk členů rodiny. Whitman za oceánem opěvoval matku, „která doma tiše dává jídlo na stůl prostřený k večeři“.⁽¹⁵⁾ Rilke vyjádřil, jaké štěstí pociťoval, když mohl „sedět v tiché jizbě zděného domu mezi samými klidnými, starousedlými věcmi a venku v křehké světle zelené zahradě slyšet sýkorky, které se pokoušejí o první tón, a vesnické hodiny v dálce“.⁽¹⁶⁾ Štěstí se zde rodí z harmonie mezi intimním prostorem a neohraňčeným prostorem vnějším.

Rilke si hraje s různými druhy ticha, které pro dítě znamená, když k němu přijde matka: „Ty ticho na schodišti, ticho ze sousedních pokojů, ticho vysoko nahoře u stropu. Maminko: ty jediná, která jsi proměnila všechna tato ticha kdysi v dnech dětství. Která je bereš na sebe, říkáš: neboj se, vždyť jsem to já. Která máš odvahu uprostřed noci být tímto tichem pro všechno, co se bojí, co hyne úzkostí. Zažiháš světlo a už ten jemný praskot jsi ty.“⁽¹⁷⁾

Podle Rilkeho existuje v pokoji jiný specifický druh ticha – takové, které nastane, když sousedé přestanou dělat hlomoz: „Jakési prazvláštně citelné, svědivé ticho, jako by se hojila rána,“ ticho, které překvapuje a na nějaký čas udržuje při bdění. „To člověk musel zažít, jaké to bylo ticho, sdělit se nedá.“⁽¹⁸⁾

Vypravěč *Hledání ztraceného času* na mnoha místech analyzuje texturu ticha, které ho zrovna obklopuje. Vychutnává si „pěknou kvalitu ticha“ na Legrandinově terase. V tomto ohledu se často uvádí jako příklad pokoj tety Leonie: „Vzduch tam byl nasycen nejdokonalějším tichem, tak výživným a šťavnatým, že jsem do něho vnikal jen s jakousi mlsností, hlavně v těch ještě studených ránech velikončního týdne, kdy jsem je lépe vychutnával, protože jsem právě do Combray přijel.“⁽¹⁹⁾ Později uvidíme, jak úzkostlivě vypravěč zachovává ticho v pokoji, kde spí Albertine.

Ještě se budeme věnovat jemnému erotickému náboji, kterým je prosycen pokoj, o němž píše Barbey d'Aureville v *Karmazínové zácloně*. Prozatím si všimněme pouze škály hrozivých druhů ticha v domě, který je jeho skutečným královstvím. Milenec čeká, až Alberta tiše přijde, a napjatě naslouchá „hrozivému tichu“ spícího domu. Slyší znepokojivé ticho z ložnice rodičů. Aby se člověk vyhnul překvapení, je nutná nenápadnost, je třeba vystříhat se hluku, který by mohly způsobit vrzající dveře. V tomto ohledu je význačná první Albertina návštěva ve vypravěčově pokoji, v jehož tichu je vypravěč uzavřen. I ulice byla „mlčeliva jako dno studně“. „Byl bych slyšel letěti mouchu; ale kdyby tam náhodou moucha byla, jistě by byla spala v kterémisi koutě okna nebo v některém žlábkovitém záhybu záclony (...) která visela před oknem, svislá a nehybná.“ V tomto „hlubokém a úplném tichu“ – bylo by třeba se nad tímto rozlišením zamyslet – se najednou pomalu pootevřely dveře a objevila se Alberta, vyděšená, že snad způsobila hluk.⁽²⁰⁾

Jako nasycený tichem byl v té době vnímán i jiný pokoj – pokoj mladé dělnice, celé ponořené do své práce, jak ji dojatě popsal Victor Hugo. V její mansardě se spojuje práce, čistota, zbožnost a ticho. „Tato prostá panna bez bázně, myslíc na Boha, plní svůj vznešený a zdravý úkol“ v tomto „tmavém útočišti“, kde „jí u dveří sedí zasněné Ticho“.⁽²¹⁾ Od „tichých prahů ulice mlhavě stoupají“ hlasy větru a říkají jí: „Buď čistá pod nebesy! [...] Buď klidná. [...] Buď radostná. [...] Buď dobrá.“⁽²²⁾